

कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि भविष्यातील राजकारण : संधी आणि आव्हाने

प्रा. रवि साहेबराव गायकवाड

राज्यशास्त्र विभाग - विश्वासराव रणसिंग महाविद्यालय कळंब-वालचंदनगर

1. प्रस्तावना

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (Artificial Intelligence – AI) ही अशी संगणकीय प्रणाली आहे जी मानवी बुद्धिमत्तेच्या क्षमतेचा अनुकरण करून विचार करणे, अनुभवातून शिकणे, माहितीचे विश्लेषण करणे आणि निर्णय घेणे शक्य करते. मोठ्या प्रमाणातील डेटा प्रक्रिया, अल्गोरिदम्स आणि मशीन लर्निंगच्या साहाय्याने AI विविध क्षेत्रांत प्रभावीपणे कार्यरत आहे. आज आरोग्य, शिक्षण, उद्योग, संरक्षण, प्रशासन आणि दळणवळण यांसारख्या अनेक क्षेत्रांमध्ये AI चा व्यापक वापर होत असून मानवी जीवनशैलीत मूलभूत बदल घडून येत आहेत. जगभरात AI चा वापर वाढत असताना त्याचा प्रभाव राजकारण आणि लोकशाही व्यवस्थेवरही स्पष्टपणे दिसून येतो. पारंपारिक राजकीय संरचना, निवडणूक प्रक्रिया, धोरणनिर्मिती, प्रशासन व्यवस्था आणि नागरिक-राज्य संबंध यांमध्ये तंत्रज्ञानामुळे सतत बदल घडत आहेत. डेटा-आधारित निर्णयप्रक्रिया, डिजिटल प्रचार, मतदारांच्या वर्तनाचे विश्लेषण आणि ई-गव्हर्नन्स यांमुळे राजकारण अधिक तंत्रज्ञानाधिष्ठित होत चालले आहे. त्यामुळे AI च्या युगात राजकारणाचे स्वरूप, संधी आणि आव्हाने यांचा शास्त्रीय अभ्यास करणे अत्यंत आवश्यक ठरते.

2. AI ची राजकारणाशी जोड

कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि राजकारण यांचा संबंध आधुनिक काळात अधिक व्यापक आणि सखोल होत चालला आहे. माहिती ही आजच्या राजकारणातील महत्त्वाची सत्ता बनली असून AI मुळे मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध असलेल्या डेटाचे संकलन, विश्लेषण आणि उपयोग करणे शक्य झाले आहे. त्यामुळे राजकीय निर्णयप्रक्रिया अधिक वेगवान, विश्लेषणप्रधान आणि तंत्रज्ञानाधिष्ठित होत आहे. पारंपारिक राजकीय संरचना

आणि कार्यपद्धतींमध्ये AI मुळे मूलभूत बदल घडून येत आहेत. AI चा महत्त्वाचा उपयोग डेटा-आधारित निर्णयप्रक्रिया आणि मतदार वर्तन विश्लेषणात केला जातो. सामाजिक, आर्थिक आणि डिजिटल डेटाच्या आधारे सरकारे व राजकीय पक्ष नागरिकांच्या गरजा, अपेक्षा आणि असंतोष ओळखू शकतात. सोशल मीडिया आणि डिजिटल प्लॅटफॉर्म्सवरील माहितीच्या साहाय्याने मतदारांची मानसिकता, राजकीय कल आणि मतप्रवृत्ती समजून घेणे सुलभ झाले आहे. यामुळे धोरणनिर्मिती आणि निवडणूक रणनीती अधिक अचूक आणि लक्षित स्वरूपाच्या होत आहेत.

AI मुळे राजकीय जाहिरात आणि प्रचाराचे स्वरूपही मोठ्या प्रमाणावर बदलले आहे. विशिष्ट मतदार गटांसाठी स्वतंत्र आणि वैयक्तिक संदेश तयार करून डिजिटल माध्यमांतून प्रचार केला जातो. यामुळे प्रचार अधिक प्रभावी ठरत असला तरी फेक न्यूज, डीपफेक, अफवा आणि भावनिक भडकाव यांसारख्या समस्याही वाढल्या आहेत. या प्रकारच्या तंत्रज्ञानाचा गैरवापर लोकशाही प्रक्रियेच्या पारदर्शकतेस आणि विश्वासाहतेस धोका निर्माण करू शकतो. याशिवाय, शासन प्रणालीतील स्वयंचलितता आणि डिजिटल प्रशासन हा AI चा महत्त्वाचा पैलू आहे. अर्ज प्रक्रिया, सेवा वितरण, तक्रार निवारण आणि धोरण अंमलबजावणी यामध्ये AI चा वापर केल्यामुळे प्रशासन अधिक कार्यक्षम, जलद आणि पारदर्शक बनत आहे. मात्र, पूर्णपणे स्वयंचलित निर्णयप्रणालीमुळे मानवी मूल्ये, नैतिकता आणि उत्तरदायित्व यांचे संरक्षण करणे आवश्यक ठरते. त्यामुळे AI मुळे निर्माण होणाऱ्या संधींचा लाभ घेताना लोकशाही मूल्यांचा समतोल राखणे अत्यंत गरजेचे आहे.

3. कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा राजकीय प्रक्रियेवरील प्रभाव

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) मुळे आधुनिक राजकीय प्रक्रियांमध्ये लक्षणीय बदल घडून येत आहेत. निवडणुका, प्रचार, मतदारांशी संवाद आणि निर्णयप्रक्रिया या सर्व टप्प्यांमध्ये AI चा प्रभाव वाढत चालला आहे. पारंपारिक राजकीय कार्यपद्धतींपेक्षा AI आधारित प्रणाली अधिक वेगवान, अचूक आणि लक्षित स्वरूपात कार्य करतात. त्यामुळे राजकारण अधिक तंत्रज्ञान-आधारित आणि डेटा-केंद्रित बनत आहे. AI चा एक महत्त्वाचा उपयोग **मतदार ओळख आणि लक्ष्यीकरणात** दिसून येतो. AI आधारित अल्गोरिदम लोकांच्या

आवडी-निवडी, सामाजिक-आर्थिक पार्श्वभूमी, ऑनलाइन वर्तन आणि सामाजिक नेटवर्कवरील संवादाचा अभ्यास करतात. या विश्लेषणाच्या आधारे विशिष्ट मतदार गटांसाठी सानुकूल राजकीय संदेश तयार केले जातात. परिणामी, प्रचार अधिक प्रभावी आणि परिणामकारक ठरतो, तसेच राजकीय पक्षांना संसाधनांचा योग्य वापर करता येतो.

डिजिटल प्रचार हे AI मुळे राजकारणातील एक प्रभावी साधन बनले आहे. सोशल मीडिया, ऑनलाइन जाहिराती आणि डिजिटल प्लॅटफॉर्म्सवर AI च्या मदतीने मोठ्या प्रमाणावर प्रचार केला जातो. मात्र, याच प्रक्रियेत छद्म माहिती (Fake News), फेक अकाउंट्स आणि बॉट नेटवर्कद्वारे अफवा पसरवण्याचे धोकेही वाढले आहेत. या प्रकारच्या माहितीमुळे नागरिकांच्या मतांवर मानसिक प्रभाव पडतो आणि लोकशाही प्रक्रियेची विश्वासाहता कमी होण्याची शक्यता निर्माण होते. AI चा आणखी एक महत्त्वाचा वापर **मतदान विश्लेषण आणि निवडणूक पूर्वानुमानात** केला जातो. AI मॉडेल्स मागील निवडणुकांचे आकडे, सामाजिक ट्रेंड्स आणि जनमताचा अभ्यास करून निवडणुकीतील संभाव्य परिणामांचा अंदाज व्यक्त करतात. यामुळे राजकीय पक्षांना रणनीती आखण्यास मदत होते. तथापि, अशा पूर्वानुमानांचा अतिरेकी किंवा चुकीचा वापर केल्यास मतदारांच्या निर्णयस्वातंत्र्यावर अवांछित प्रभाव पडू शकतो. एकूणच, AI चा प्रभावी वापर राजकीय प्रक्रिया अधिक सक्षम आणि परिणामकारक बनवू शकतो, परंतु त्यासोबतच गंभीर नैतिक आणि लोकशाहीविषयक प्रश्नही निर्माण होतात. मतदारांची गोपनीयता, माहितीची सत्यता आणि निष्पक्ष निवडणूक प्रक्रिया यांचे संरक्षण करणे अत्यंत आवश्यक ठरते. त्यामुळे AI चा राजकारणातील वापर करताना तांत्रिक प्रगतीबरोबरच लोकशाही मूल्यांचा समतोल राखणे ही काळाची गरज आहे.

4. प्रशासन आणि सरकारी धोरणांमध्ये कृत्रिम बुद्धिमत्तेची भूमिका

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) मुळे आधुनिक प्रशासनाची रचना आणि कार्यपद्धतीत मूलभूत परिवर्तन घडून येत आहे. पारंपारिक प्रशासकीय यंत्रणा प्रामुख्याने मानवी श्रम, कागदोपत्री प्रक्रिया आणि वेळखाऊ निर्णयप्रक्रियेवर आधारित होती. AI च्या समावेशामुळे प्रशासन अधिक गतिमान, अचूक आणि कार्यक्षम

बनण्याची क्षमता निर्माण झाली आहे. मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध असलेल्या डेटाचे विश्लेषण करून सरकार नागरिकांच्या गरजा, समस्या आणि अपेक्षा अधिक चांगल्या प्रकारे समजून घेऊ शकते. परिणामी, प्रशासन हळूहळू “नागरिक-केंद्रित” स्वरूप धारण करत आहे.स्मार्ट गव्हर्नन्सही AI आधारित प्रशासनाची एक महत्त्वाची संकल्पना आहे. AI स्थित्यंतरित प्रणालींच्या मदतीने नागरिकांना त्वरित सेवाप्रदान करणे शक्य होते. उदाहरणार्थ, ऑनलाइन अर्ज प्रणाली, AI चॅटबॉट्सद्वारे माहिती व मार्गदर्शन, तक्रार निवारणासाठी स्वयंचलित यंत्रणा आणि सेवा वितरणाचे डिजिटल ट्रॅकिंग यामुळे प्रशासन अधिक सुलभ आणि पारदर्शक बनते. यामुळे नागरिकांचा वेळ व खर्च वाचतो, तसेच प्रशासनावरील ताण कमी होतो. शिवाय, मानवी हस्तक्षेप कमी झाल्यामुळे भ्रष्टाचार आणि पक्षपातावर नियंत्रण मिळवण्याची शक्यता वाढते.

AI चा वापरसरकारी धोरणे बनवणे, त्यांचे विश्लेषण आणि मूल्यांकनया प्रक्रियांमध्येही महत्त्वाचा ठरत आहे. विविध सामाजिक, आर्थिक, आरोग्यविषयक आणि पर्यावरणीय घटकांचा डेटा एकत्र करून AI प्रणाली धोरणांचे संभाव्य परिणाम आधीच मांडू शकतात. कोणते धोरण समाजाच्या कोणत्या घटकावर कसा परिणाम करेल, आर्थिक भार किती असेल किंवा दीर्घकालीन परिणाम काय असतील याचे पूर्वानुमान AI च्या मदतीने करता येते. त्यामुळे धोरणनिर्मिती अधिक वैज्ञानिक, पुराव्यांवर आधारित आणि परिणामकारक बनते.तथापि, AI आधारित प्रशासन आणि धोरणनिर्मितीत मानवी मूल्ये, नैतिकता आणि लोकशाही तत्त्वांचे संरक्षण करणे अत्यंत आवश्यक आहे. अल्गोरिदममध्ये असलेला पक्षपात, डेटा गोपनीयतेचे प्रश्न, पारदर्शकतेचा अभाव आणि जबाबदारी निश्चित करण्यातील अडचणी ही गंभीर आव्हाने आहेत. AI प्रणाली निर्णय प्रक्रियेला सहाय्यक ठरू शकतात, परंतु अंतिम निर्णय मानवी विवेक, सामाजिक न्याय आणि नैतिकतेच्या आधारेच घेतले गेले पाहिजेत. त्यामुळे प्रशासनात AI चा वापर करताना तांत्रिक प्रगती आणि मानवी मूल्ये यांचा समतोल राखणे हीच शाश्वत आणि लोकशाही-सुसंगत मार्ग ठरतो.

5. कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा लोकशाहीवर होणारा परिणाम

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) ही आधुनिक लोकशाही व्यवस्थेसाठी एकाच वेळी संधी आणि आव्हान ठरत आहे. लोकशाही ही नागरिकांचा सहभाग, पारदर्शकता, उत्तरदायित्व आणि अभिव्यक्तीस्वातंत्र्य या मूल्यांवर आधारित असते. AI च्या वापरामुळे ही मूल्ये अधिक सक्षम होऊ शकतात; परंतु तंत्रज्ञानाचा अनियंत्रित किंवा गैरवापर झाल्यास लोकशाहीच्या मुळावरच आघात होण्याचीही शक्यता असते. त्यामुळे AI चा लोकशाहीवर होणारा परिणाम हा अत्यंत सखोलपणे अभ्यासण्याचा विषय ठरतो. AI च्या योग्य आणि नैतिक वापरामुळे लोकशाही अधिक पारदर्शक आणि उत्तरदायी बनू शकते. ई-गव्हर्नन्स, डिजिटल माहिती प्रणाली आणि AI आधारित विश्लेषण साधनांमुळे सरकारी निर्णय, धोरणे आणि योजनांची माहिती नागरिकांना सहज उपलब्ध होते. तसेच ऑनलाइन सल्लामसलत, डिजिटल मतदान प्रणाली, नागरिक अभिप्राय मंच आणि चॅटबॉट्सच्या माध्यमातून नागरिकांचा राजकीय प्रक्रियेत सहभाग वाढवता येतो. यामुळे लोकशाही अधिक सहभागी आणि समावेशक बनण्याची संधी निर्माण होते.

मात्र, AI च्या वापरामुळे डेटा गोपनीयता आणि माहिती सुरक्षेचे गंभीर प्रश्न उद्भवतात. नागरिकांची वैयक्तिक, सामाजिक आणि राजकीय माहिती मोठ्या प्रमाणावर संकलित व विश्लेषित केली जात असल्याने तिच्या गैरवापराची शक्यता वाढते. जर ही माहिती चुकीच्या हातात गेली किंवा राजकीय हेतूसाठी वापरली गेली, तर नागरिकांचा शासनव्यवस्थेवरील विश्वास कमी होऊ शकतो. विश्वासाचा अभाव हा लोकशाहीसाठी अत्यंत घातक ठरतो. याशिवाय, सोशल मिडियावर AI आधारित अल्गोरिदम लोकांच्या पसंतीनुसारच माहिती दाखवत असल्यामुळे 'Echo Chambers' आणि Filter Bubbles निर्माण होतात. यामुळे नागरिकांना केवळ त्यांच्या विचारसरणीला अनुकूल माहितीच मिळते आणि भिन्न किंवा विरोधी मतांशी संवाद कमी होतो. परिणामी, राजकीय ध्रुवीकरण वाढते, सहिष्णुता कमी होते आणि समाजात मतभेद अधिक तीव्र होतात. म्हणूनच, लोकशाहीच्या आरोग्यासाठी AI चा वापर करताना पारदर्शकता, नियमन आणि नागरिक जागरूकता या घटकांना विशेष महत्त्व देणे अत्यावश्यक आहे.

6. कृत्रिम बुद्धिमत्तेशी संबंधित नैतिक आणि कायदेशीर आव्हाने

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) चा राजकारण, प्रशासन आणि धोरणनिर्मितीमध्ये वाढता वापर लोकशाही व्यवस्थेसमोर अनेक नैतिक आणि कायदेशीर आव्हाने उभे करतो. लोकशाही व्यवस्थेमध्ये निर्णयप्रक्रिया मानवी विवेक, नैतिकता, पारदर्शकता आणि कायद्याच्या अधीन असणे अपेक्षित असते. मात्र, AI आधारित प्रणाली तांत्रिकदृष्ट्या गुंतागुंतीच्या आणि सामान्य नागरिकांना समजण्यास कठीण असल्यामुळे निर्णयप्रक्रियेतील उत्तरदायित्व आणि न्याय्यतेबाबत प्रश्न निर्माण होतात. त्यामुळे AI चा वापर करताना केवळ तांत्रिक कार्यक्षमतेपेक्षा नैतिक आणि कायदेशीर बाबींना अधिक महत्त्व देणे आवश्यक ठरते. AI शी संबंधित डेटा गोपनीयता आणि सुरक्षा हे सर्वात गंभीर आव्हान मानले जाते. AI प्रणाली प्रभावीपणे कार्य करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर वैयक्तिक, सामाजिक आणि राजकीय डेटा संकलित करतात. या डेटामध्ये नागरिकांची ओळख, मतप्रवृत्ती, सामाजिक वर्तन आणि वैयक्तिक पसंती यांचा समावेश असतो. जर हा डेटा सुरक्षित नसेल किंवा त्याचा गैरवापर झाला, तर नागरिकांच्या मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन होऊ शकते. विशेषतः राजकीय प्रक्रियेत डेटाचा गैरवापर झाल्यास लोकशाही व्यवस्थेवरील नागरिकांचा विश्वास गंभीरपणे ढासळू शकतो.

AI प्रणालींमध्ये आढळणारा पक्षपात (Algorithmic Bias) हा एक महत्त्वाचा नैतिक प्रश्न आहे. AI अल्गोरिदम मानवी समाजातून मिळालेल्या डेटावर आधारित असतात आणि त्यामुळे समाजातील विद्यमान विषमता, भेदभाव आणि पूर्वग्रह त्यामध्ये प्रतिबिंबित होऊ शकतात. अशा पक्षपाती प्रणालींचा वापर जर धोरण अंमलबजावणी, लाभार्थी निवड, कायदा अंमलबजावणी किंवा राजकीय निर्णयांमध्ये केला गेला, तर काही सामाजिक गटांवर अन्याय होण्याची शक्यता वाढते. त्यामुळे AI प्रणाली निष्पक्ष, समताधिष्ठित आणि सतत परीक्षणाखाली असणे आवश्यक ठरते. याशिवाय, जबाबदारी, पारदर्शकता आणि न्यायालयीन नियंत्रण हे गंभीर कायदेशीर प्रश्न उद्भवतात. AI आधारित निर्णयप्रणाली अनेकदा “ब्लॅक बॉक्स” स्वरूपाच्या असल्यामुळे निर्णय नेमका कसा घेतला गेला हे स्पष्ट होत नाही. अशा परिस्थितीत चुकीच्या किंवा हानिकारक निर्णयाची

जबाबदारी कोणाची—अल्गोरिदम विकसित करणाऱ्यांची, प्रणाली वापरणाऱ्या अधिकाऱ्यांची की सरकारची—हे ठरवणे अवघड जाते. न्यायालयीन दृष्टिकोनातूनही AI निर्णयांची वैधता, त्यांचे पुनरावलोकन आणि दुरुस्ती यासाठी स्पष्ट कायदेशीर चौकट आवश्यक आहे. अन्यथा, राजकीय निर्णय घेताना AI अल्गोरिदमची कार्यपद्धत अस्पष्ट राहिल्यास गंभीर कायदेशीर व लोकशाही संकट निर्माण होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

7. कृत्रिम बुद्धिमत्तेच्या युगातील राजकारणातील संधी आणि धोके

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) ही भविष्यातील राजकारणाचे स्वरूप आमूलाग्र बदलू शकणारी शक्ती आहे. राजकीय निर्णयप्रक्रिया, प्रशासन, धोरणनिर्मिती आणि नागरिक-राज्य संबंध यांमध्ये AI मुळे अधिक वेग, अचूकता आणि कार्यक्षमता येऊ शकते. तथापि, तांत्रिक प्रगती जितकी व्यापक आहे, तितकीच तिच्याशी संबंधित आव्हानेही गंभीर आहेत. त्यामुळे भविष्यातील राजकारणात AI च्या संधी आणि धोके यांचा समतोल दृष्टिकोनातून विचार करणे अत्यंत आवश्यक ठरते. भविष्यात AI मुळे अधिक सक्षम आणि कार्यक्षम प्रशासन उभे राहण्याची मोठी संधी आहे. प्रशासकीय प्रक्रिया स्वयंचलित झाल्यामुळे निर्णय घेण्यास लागणारा वेळ कमी होईल, संसाधनांचा अधिक योग्य वापर होईल आणि सेवा वितरण अधिक परिणामकारक बनेल. तसेच AI च्या सहाय्याने सार्वजनिक धोरणांचे अचूक आणि सखोल विश्लेषण करता येईल. सामाजिक, आर्थिक, आरोग्यविषयक आणि पर्यावरणीय डेटाचा एकत्रित अभ्यास करून धोरणांचे दीर्घकालीन परिणाम आधीच ओळखणे शक्य होईल, ज्यामुळे धोरणनिर्मिती अधिक वैज्ञानिक आणि लोकाभिमुख बनू शकते.

AI चा वापरनागरिक सहभाग वाढवण्यासाठीही महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतो. डिजिटल प्लॅटफॉर्म, ऑनलाइन सल्लामसलत, ई-पिटिशन्स, नागरिक अभिप्राय प्रणाली आणि AI चॅटबॉट्स यांच्या माध्यमातून नागरिकांना थेट राजकीय प्रक्रियेत सहभागी होता येते. यामुळे लोकशाही अधिक सहभागी, समावेशक आणि उत्तरदायी बनण्याची संधी निर्माण होते. विशेषतः तरुण पिढी आणि तंत्रज्ञानाशी परिचित असलेल्या नागरिकांचा राजकारणातील सहभाग वाढवण्यात AI प्रभावी ठरू शकतो. मात्र, या संधींसोबतच AI शी

संबंधितधोकेही तितकेच गंभीर आहेत. वैयक्तिक डेटाचे संकलन आणि विश्लेषण मोठ्या प्रमाणावर होत असल्यामुळे गोपनीयतेचे उल्लंघन होण्याची शक्यता वाढते. तसेच AI च्या साहाय्याने फेक न्यूज, दिशाभूल करणारी माहिती आणि डीपफेक्सचा वेगाने प्रसार होऊ शकतो, ज्यामुळे लोकशाही प्रक्रियेची विश्वासाहता कमी होते. याशिवाय, AI प्रणालींमध्ये असलेला पक्षपात काही सामाजिक गटांना वंचित ठेवूनसामाजिक असमानता वाढवू शकतो. त्यामुळे भविष्यातील राजकारणात AI चा वापर करताना कठोर नियमन, नैतिक चौकट, पारदर्शकता आणि नागरिक जागरूकता यांचा समतोल राखणे अत्यंत आवश्यक ठरते.

8. निष्कर्ष

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) हे समकालीन राजकारणासाठी एक अत्यंत प्रभावी, परिवर्तनकारी आणि दीर्घकालीन परिणाम घडवणारे साधन आहे. प्रशासन, निवडणूक प्रक्रिया, धोरणनिर्मिती, नागरिक सहभाग आणि सार्वजनिक सेवा वितरण या सर्व क्षेत्रांमध्ये AI मुळे कार्यक्षमता, अचूकता आणि वेग वाढण्याची मोठी क्षमता आहे. योग्य नियमन, पारदर्शकता आणि लोकशाही मूल्यांच्या चौकटीत AI चा वापर केला गेला, तर लोकशाही व्यवस्था अधिक सक्षम, उत्तरदायी आणि समावेशक बनू शकते. विशेषतः डेटा-आधारित निर्णयप्रक्रिया आणि स्मार्ट गव्हर्नन्सच्या माध्यमातून शासन व्यवस्था अधिक वैज्ञानिक आणि लोकाभिमुख होण्याची संधी AI उपलब्ध करून देते.मात्र, या तांत्रिक प्रगतीसोबतच गंभीर धोकेही दडलेले आहेत. डेटा गोपनीयतेचे उल्लंघन, अल्गोरिदमिक पक्षपात, फेक माहितीचा प्रसार, आणि निर्णयप्रक्रियेत मानवी विवेकाचा अभाव यांमुळे राजकीय प्रक्रिया आणि लोकशाही मूल्ये कमजोर होऊ शकतात. जर AI आधारित प्रणालींचा वापर स्पष्ट नैतिक धोरणे, मजबूत कायदेशीर चौकट आणि प्रभावी लोकशाही नियंत्रणाशिवाय केला गेला, तर नागरिकांचा शासनावरील विश्वास कमी होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे AI ला अंतिम निर्णयकर्ता न मानता, मानवी विवेक, सामाजिक न्याय आणि नैतिकतेच्या मार्गदर्शनाखाली निर्णय सहाय्यक साधन म्हणून वापरणे अत्यंत आवश्यक आहे. अशाच संतुलित आणि जबाबदार वापरातून AI राजकारण आणि लोकशाही दोन्ही अधिक मजबूत, स्थिर आणि विश्वासाह बनवू शकते.

9. संदर्भ

1. पाटील, अनिल. (2020). डिजिटल युगातील राजकारण. औरंगाबाद: विद्या प्रकाशन.
2. सावंत, प्रा. डॉ. शरद. (2019). भारतीय लोकशाही : आव्हाने आणि संधी. कोल्हापूर: शिवाजी विद्यापीठ प्रकाशन.
3. जोशी, मकरंद. (2022). माहिती तंत्रज्ञान आणि शासन. मुंबई: ग्रंथाली प्रकाशन.
4. नीती आयोग. (2021). कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि भारताचे भविष्य (मराठी अनुवाद). नवी दिल्ली.
5. कुलकर्णी, प्रा. डॉ. मिलिंद. (2023). "कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि लोकशाही प्रक्रिया." समकालीन राजकारण (मराठी संशोधन जर्नल), खंड 5, अंक 2.
6. यशदा. (2022). ई-गव्हर्नन्स आणि स्मार्ट प्रशासन (प्रशिक्षण मॉड्यूल, मराठी). पुणे.

